

Slovenský národopis

2

40 - 1992

Na obálke:

1. strana: Detail tureckej miniatúry zo 16. stor. zobrazujúcej dobýjanie Budína.
4. strana: Portrét kráľa Mateja Korvína. Basreliéf z bieleho mramoru. K článku H. Hložkovej Historické ústne tradície ako etnoidentifikačný faktor.

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Czechoslovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk culture, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Contact address: Slovak Academic Press, Ltd.

P. O. B. 57

Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Czechoslovakia

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Lubica Chorváthová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Václav Frolec, Emília Horváthová, Václav Hrnčík, Josef Jančář, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- Hlôšková, Hana: Historické ústne tradície ako etnoidentifikačný faktor 131**
- Stoličná, Rastislava: Niekoľko poznámok o živote židovskej komunity v Bratislave 151**
- Štefániková, Zuzana: Funkcia ľudového odevu v slovenskom ochotníckom divadle 162**
- Urbanová, Viera: The interest in folk culture in the 19th and the beginning of the 20th century seen according to the Czecho-Slovak relations . . 170**

DISKUSIA

- Rozhovor s Dušanom Šimkom 177
- Magocsi, Paul Robert: Karpatskí Rusíni: Súčasný stav a perspektívy v budúcnosti 183
- Haraksi, Ľudovít: Ad marginem príspevku P. R. Magocsiho "Karpatskí Rusíni..." 193
- Mušynka, Mykola: Pohľad z iného zorného uhla 197
- Zičba, A. A.: Niekoľko úvah na tému článku Paula R. Magocsiho "Karpatskí Rusíni..." 200

MATERIÁL Y

- Kaľavský, Michal: Pútne miesta v Zemplíne v 18. storočí 205

ROZHĽADY-SPRÁVY-GLOSY

- K životnému jubileu prof. PhDr. Jána Michálka, CSc. (Lubica Droppová) 215
- Jubileum Michala Markuša (Rastislava Stoličnára) 218
- Milovan Gavazzi 1895-1992 (Ján Podolák) 220
- Výstava "Slováci v Argentíne" (Michal Kaľavský) 222
- Demografický archív (Miroslava Jurzová - Viera Kaľavská) 224

RECENZIE-ANOTÁCIE

- Folklórne žánre-archívy-katalógy (Jadranka Horáková) 229

- Bárkány, E. - Dojč, L.: Židovské náboženské obce na Slovensku (Lubica Chorváthová) 230
- Mroczek, K.: Epitalamium staropolskie (Lubica Chorváthová) 231
- Just, G.: Magische Musik im Märchen (Gabriela Kiliánová) 232
- Magocsi, P. R.: Carpatho-Rusyn Studies 233
- The Carpatho-Rusyn Americans 234
- Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America (Lubica Chorváthová) 234
- Elias, N.-Scotson, J.L.: Etablierte und Aussenseiter (Peter Salner) 235
- Filep, A. - Égető, M.: Történeti néprajzi források a XVIII-XIX. századból (Soňa Švecová) 236
- Takács, P. - Udvari, I.: Szlovák nyelvű paraszti valomások Mária Terézia korából (Michal Kaľavský) 237
- Kaffee im Spiegel europäischer Trinksitten (Monika Kardošová - Katarína Popelková) 238
- Kokot, W.-Bommer, B. C.: Ethnologische Frauenforschung 239
- Holec, R.: Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia 240
- Baumgarten, R. - Stefka, J.: The National Slovak Society 240

CONTENTS

STUDIES

- Hlôšková Hana: Oral historical traditions as a factor of ethnic identification 131**
- Stoličná Rastislava: The Jewish community in Bratislava 151**
- Štefániková Zuzana: Function of folk costumes in Slovak amateur theatre 162**
- Urbanová Viera: The interest in folk culture in the 19th and the beginning of the 20th century seen according to the Czecho-Slovak relations . 170**

DISKUSSION

An interview with Dušan Šimko	177
Magocsi Paul Robert: The Carpathian Rusyns: Present State and Future Perspectives	183
Haraksim Ľudovít: Ad marginem of the paper of P.R. Magocsi "Carpathian Rusyns..."	193
Mušynka Mykola: Another angle of view	197
Zižba Andrzej A.: Several deliberations on topic of the paper of Paul R. Magocsi "Carpathian Rusyns..."	200

MATERIALS

Kaľavský Michal: The pilgrim places in 18th century Zemplín	205
---	-----

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

Life jubilee of Professor Dr. Ján Michálek, CSc. (Ľubica Droppová)	215
Jubilee of Michal Markuš (Rastislava Stoličná)	218
Milovan Gavazzi 1895-1992 (Ján Podolák)	220
Exhibition "The Slovaks living in Argentina" (Michal Kaľavský)	222
Demographical Archives (Miroslava Jurzová -Viera Kaľavská)	224

BOOK REVIEWS - ANNOTATIONS

INHALT

STUDIEN

Hlôšková, Hana: Historische Überlieferungen als Ethnoidentifikationsfaktor	131
Stoličná, Rastislava: Einige Bemerkungen über das Leben der Jüdischen Komunität in Bratislava	151

Štefániková, Zuzana: Funktion der Volkskleidung im slowakischen Laientheater	162
Urbančová, Viera: The interest in folk culture in the 19th and beginning of the 20th century seen according to the Czecho-Slovak relations	170

DISKUSSION

Magocsi, Paul Robert: Karpatenruthene: ihre gegenwärtige Stand und weitere Perspektiven	183
Haraksim, Ľudovít: Ad marginem zum Beitrag von P. R. Magocsi "Karpatenruthene:..."	193
Mušynka, Mykola: Blick aus anderem Gesichtspunkt	200
Zižba, A.A.: Einige Überlegungen zum Thema des Artikels von P. R. Magocsi "Karpatenruthene:..."	200

MATERIALIEN

Kaľavský, Michal: Wallfahrtsorte in Zemplín im 18. Jahrhundert	205
--	-----

RUNDSCHAU-NACHRICHTEN-GLOSSEN

Zum Lebensjubiläum von Prof. PhDr. Ján Michálek, CSc. (Ľubica Droppová)	215
Jubiläum von Michal Markuš (Rastislava Stoličná)	218
Milovan Gavazzi 1895-1992 (Ján Podolák)	220
Ausstellung "Slowaken in Argentinien" (Michal Kaľavský)	222
Demographisches Archiv (Miroslava Jurzová -Viera Kaľavská)	224

REZENSIONEN-ANOTATIONEN

HISTORICKÉ ÚSTNE TRADÍCIE AKO ETNOIDENTIFIKAČNÝ FAKTOR

HANA HLÔŠKOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Problematika poznania a svojskej interpretácie historických osudov národa ním samým nebola v slovenskej folkloristike dodnes spracovaná komplexne.¹ Jednou zo základných príčin je povaha materiálu, ktorý podáva svedectvo o vývoji a formovaní sa historického povedomia slovenského ľudu. Dominujúca poznávacía a vysvetľujúca funkcia, ako i väzba na isté situácie tradovania, podmienili špecifickú žánrovú formu a boli tiež jednou z príčin sporadického záujmu folkloristiky. Príčiny nekomplexnej rozpracovanosti tejto problematiky však nemožno vysvetliť len z povahy folklórnych historických tradícií.

Filozofické a metodologické východiská štúdiá ľudu a jeho kultúry sú druhým aspektom, ktoré vysvetľuje vývoj a akcentovanie záujmu o ten-ktorý aspekt kultúry ľudu v celku národnej kultúry. Vznik slovenského národopisu ako vedy, a teda i odborný záujem a pokusy o vedecké vysvetľovanie javov ľudovej kultúry bezprostredne súvisia s počiatkami systematického záujmu o ľud, s kvalitatívne novým vzťahom k nemu. V rámci utvárania buržoázno-kapitalistických výrobných vzťahov sa v Uhorsku od polovice 18. storočia² formujú i zásady hospodárskych, spoločenských a kultúrnych reforiem a predovšetkým myšlienky, ktoré boli ideovým východiskom filozofie osvietenárskeho absolutizmu.³ Snahy osvietenov poznať a pozdvihnúť materiálnu a duchovnú úroveň ľudových vrstiev Uhorska sa sústreďovali na racionalizáciu poľnohospodárstva ako základného výrobného systému na Slovensku. V oblasti duchovnej kultúry si za cieľ kládli vzdeláť ľud a odstrániť v jeho vedomí poveru a predsudky.⁴

Záujem o ľudové slovesné prejavy sa kryštalizuje

v dvadsiatych rokoch 19. storočia a možno konštatovať, že z prozaických tradícií sa koncentrovanejšie sústreďuje práve na historickú tematiku. Barón A. Medňanský v Hesperuse, Hormayerovom Archíve a v časopise Taschenbuch ... uverejňuje v tom období svoje do nemčiny preložené autorsky prerozpracované povesti a legendy, ktoré neskôr vydal v práci *Malerische Reise auf dem Vaagflusse in Ungarn* a v zbierke *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*.⁵ Okrem povestí a legend týkajúcich sa významných hradov a zámkov z okruhu tvorby súvekej šľachty, niektoré spracovania svedčia o tom, že A. Medňanský vychádzal z poznania ľudovej tradície.⁶ Zároveň môžeme súhlasiť s J. Tibenským, ktorý vyslovil názor, že Medňanského záujem o historické tradície (i o ľudové) korení v prklone vtedajšej uhorskej vládnucej triedy k tradicionalizmu, a tak sa "pre argumenty, majúce schváliť jej mocenské postavenie, musí čoraz častejšie vracať do minulosti."

Nazdávame sa, že toto konštatovanie možno zovšeobecniť v tom zmysle, že akcentovanie a aktualizovanie historických tradícií, aj pri použití ich folklórneho spracovania ako východiska, je inštinktívne a je podmienené aktuálnymi filozofickými a politickými koncepciami. Výrazne to možno dokumentovať aj na vývoji tzv. jánošíkovej tradície, tak ako to vyčerpávajúco vystihol A. Melicherčík.⁸

Na príklade práce A. Medňanského sme na jednej strane chceli poukázať na počiatky koncentrovanejšieho záujmu o folklórne historické tradície, ako i na jednu z metodologických súvislostí ich života v celku národnej kultúry.

Zaostrenie pohľadu na obsahovú a výrazovú

stránku fabulovaných historických tradícií vyplýva z povahy sledovaného materiálu. Príznačná žánrová forma, v ktorej sa premieta stereotypovosť predstáv, bezprostredný skúsenostný obzor a, i keď nie tak výrazne ako v iných žánroch, ale predsa kano-nizovaná forma vyjadrenia, spadajú do oblasti záujmu o etnicky príznačné a tradíciou odovzdávané informácie so špecifickou mierou estetickéj intencie.

Pokúsime sa o charakteristiku systému po zosu-marizovaní

a) textov podaných ako objektivizovaného vyjadrenia jednotlivých historických tradícií,

b) poznatkov o kultúrnohistorických súvislostiach fungovania týchto tradícií.

Objasnenie formovania historického vedomia slovenského ľudu predpokladá podať výklad a vyvo-diť závery o vývoji historických tradícií na Slovensku.

Tieto zovšeobecnenia by nadobudli vyčerpávajúci charakter na základe analýzy synchronných rezov systému, umožňujúcej pohľad na vývoj tradície ako na dialektický vzťah kontinuity a diskontinuity s urč-ením funkčných súvislostí jednotlivých "historických vrstiev" tradície.

Problematika má gnozeologickú stránku i aspekt axiologický. Poznatky, vedomosti, názory a postoje sa koncentrujú ako sociálna pamäť spoločenstva i v historických tradíciách, pričom poznávanie a sebai-identifikácia spoločenstva na určitej úrovni jeho etno-sociálnej organizovanosti sa deje procesmi hodnotenia. Výber udalosti z toku dejinného proces-u diktuje aktuálnosť jej významu pre spoločenstvo. Ak exaktné a napredujúcimi metódami verifikované poznatky o minulosti spoločenstva podáva vo svojej koncepcii dejín historiografia, slovesná tradícia, ako súčasť celku etnicky príznačnej kultúry, postupuje súzvučne, v miernom odklone alebo úplne proti-chodne. Je súčasťou širšieho systému spoločens-kého vedomia a vo svojich slovesných formách i súčasťou systému ľudovej slovesnosti. Historické tradície vo vývoji slovenského etnického spoloč-entstva pomáhali upevňovať integritu a identitu na rôznych úrovniach - lokálnej, konfesionalnej, sociálnej, národnej a nadetickej.

Pri spracovaní charakteristiky jednotlivých histo-rických tradícií sme sa snažili uplatňovať zásadu dialektického prístupu a tiež (pokiaľ to heuristická báza dovoľovala) vývojové hľadisko. Analýza mate-riálu spočívala na interpretácii sémantickej dominan-ty historických tradícií a jej prípadných transformácií. Tie boli závislé od funkcie, ktorú plnili v spoloč-entve.

Príspevok považujeme za zmapovanie problémov

metodologickej povahy vzťahov v systéme určenom kategóriami:

etnosociálny organizmus -

historické povedomie -

slovesný model reality.

Téma formovania historického vedomia slovenského ľudu predpokladá širší interdiscipli-nárny záber, avšak s ťažiskom na pozíciách náro-dopisnej vedy. Pretože na doterajšom stupni rozpracovanosti problematiky môžeme vychádzať z čiastkových prác, za cieľ sme si určili predovšetkým:

1. zosumarizovať heuristickú bázu,

2. charakterizovať ideovú náplň najvýraznejších cyklov slovenských historických tradícií,

3. pokúsiť sa o charakteristiku významových trans-formácií konkrétnej tradície v jej vývoji,

4. poukázať na faktory a sociálno-historické limity genézy, revitalizácie, transformácie historických tradícií.

Centrálne miesto zaujíma kategória historického povedomia, ktorú sa pokúsime definovať.

Svojské a nezastupiteľné miesto v charakte-rizovaní obsahu historického povedomia patrí etnografii a folkloristike, ktoré ako historické vedné disciplíny majú svoj špecifický predmet bádania a špecifické metódy prístupu k nemu.¹⁰ V proble-matike historických tradícií sa stretávajú v prie-sečníku ľudového svetonázoru s folklórnymi formami tradovaných prestáv o historických uda-lostiach, javoch a osobnostiach. V tejto súvislosti patrí tzv. spontánnemu historickému povedomiu a jeho naratívny podobám genetické prvenstvo, pretože historiografia ako veda sa postupne emanci-povala z počiatočného synkretického chápania sveta. Postupne sa vyčleňovala konceptuálna rekon-štrukcia minulosti, založená na myšlienke vývinu.¹¹ Možno konštatovať, že v prípade konštituovania historiografie išlo o jej emancipáciu v smere od mýtu k vede.

Pri dnešnom stave rozpracovanosti problematiky dejín slovesnej kultúry máme k dispozícii pomerne vyčerpávajúco spracovanú vývojovú charakteristiku jednotlivých literárnych okruhov (termín O. Siro-vátka). Je to pohľad axiologický z hľadiska vývoja zobrazovacieho prístupu k realite. Sociálne hľadisko zostalo v úzadí. Máme tu na mysli aj oblasť ľudovej slovesnej kultúry, ktorá by si zaslúžila primeranú pozornosť jednak ako genetické východisko slovesnej kultúry ako takej a tiež ako súčasť kultúrneho systému, saturujúceho potreby väčšiny etnosociálneho organizmu takmer až do 20. storočia. Nezaujím literárno-historického bádania o túto

sféru slovesnej kultúry je pochopiteľný, vysvetliteľný zo vzťahu k ľudu ako k nerovnoprávnej a v období nevoľníctva úplne nesvojprávnej súčasť spoločnosti, a ak nie s negatívnym, tak s pohľadovým postojom k jeho kultúre. Na druhej strane však treba konštatovať, že fabulovaná historická tradícia sa začala zaznamenávať pomerne skoro: v stredovekých kronikách a v letopisoch.¹² Priznávala sa jej hodnota hodnoverného historického prameňa.

Sujetika a motívika ako funkčný synkretizmus stredovekej spisby takmer nerozlišovali fakt a fikciu. Kolektívnosť myslenia a čítania spočívala v zobrazovaní kolektívnych ambícií a cieľov, nepredpokladala sa prítomnosť tvorivého autorského subjektu. Absencia slobodnej autorskej individuality a nerozlišovanie faktu a fikcie dokladá nerozčlenenosť vecnej a umeleckej literatúry v stredoveku.¹³

Konštatovať permanentný vývoj určitého žánru je iluzórne a nedialektické. Úzku prepojenosť princípov tvorby v literatúre a ústnej slovesnosti v stredoveku sme už naznačili a keď na jednej strane literárna história konštatuje akceleráciu striedania literárnych smerov, pri ústnej slovesnosti možno konštatovať pomalší "tok" tradície.¹⁴ Bola to však len vnútorná potencia tradície, ktorá spôsobovala jej kontinuitu? Historické tradície sa využívajú ako politikum, to je jeden z ich konštantných limitov fungovania, revitalizácie i renovácie. V ďalšom výklade na to poukážeme konkrétnymi príkladmi.

Vonkajšie podnety vo väzbe na aktuálne potreby etnosociálneho organizmu zabezpečujú kontinuitu historickej tradície. Historické vedomie a jeho miesto v štruktúre spoločenského vedomia konkrétneho etnosociálneho organizmu sa formuje v závislosti od rozvoja a peripetií hospodársko-politickej emancipácie tohto organizmu, čo nachádza výraz v stupni etnického vedomia, ktorého je historické povedomie, resp. vedomie integrálnou súčasťou.

Význam etnického vedomia ako jednej z výrazných etnodiferenciačných čŕt vystupuje do popredia vo vzťahu k národu a jeho kultúre, keď sa ako národné uvedomenie chápe ako jeden z prvoradých komponentov etnických príznakov. Ak poukazujeme na význam a miesto historického vedomia ako jednej z foriem etnického vedomia, treba uviesť i ostatné formy a ich vývojové štádiá, ktoré spolu tvoria sústavu spoločenského vedomia. Týmito formami je: triedne, štátne, lokálno-geografické, konfesijné, rasové, profesionálne a i. vedomie. Tieto sa vzájomne ovplyvňujú a ako zdôrazňuje K. V. Čistov, počas jednotlivých dejinných etáp vývoja národa etnické vedomie vychádza z týchto foriem

alebo sa v ne transformuje; môže byť s nimi v súhlasnom alebo v protirečivom vzťahu.¹⁵

Etnické vedomie je jednou z najpodstatnejších zložiek etnicity ako základnej etnodiferenciačnej kategórie.¹⁶ Zo sociálneho hľadiska považujeme historické povedomie za dôležité nielen ako faktor poznania minulosti, ale i ako normatívnu a emocionálnu štruktúru, o to viac, že ho chápeme ako súčasť tzv. bežného vedomia, teda viac "mienenie" ako "poznanie"¹⁷ - etnogenozoológiu. Historické povedomie má významný podiel na formovaní národného povedomia, pričom "národné vedomie je tak svojím spôsobom prienikom sociálneho vnímania a poňatia priestoru, v ktorom dané spoločenstvo žije a sociálnej interpretácie tohto spoločenstva v čase".¹⁸ Historické povedomie sa manifestuje a deklaruje prostredníctvom jednotlivých historických tradícií, ktoré tvoria jeho obsah v zlomových spoločensko-politických situáciách národného spoločenstva. V prípade tzv. malých národov (termín M. Hrocha) slúžia ako jeden z prvoradých argumentov pri štátno-politických emancipačných snahách.¹⁹

Nestotožňujeme sa s názorom, že filozofické rozpracovanie problematiky historického vedomia je u nás na nulovom stupni.²⁰ Filozoficky zovšeobecniť, zdôvodniť a kategorizovať možno len na základe konkrétnych podkladových výsledkov jednotlivých vedných disciplín, do odboru ktorých tento predmet bádania patrí. Nie je to len folkloristika so svojím vedeckým inštrumentárom. K objasneniu vzniku, fungovania a pretrvania mechanizmov historických tradícií má rovnako fundovane prispieť sociálna psychológia, politológia, kultúrna história a sama historická veda.

Záveru, ku ktorým dospeli monografickým spracovaním konkrétnej historickej tradície folkloristi²¹ a historici pri spracovaní veľkomoravskej tradície²² nemožno obísť, pričom "iba zhrnutie a analýza odrazu tejto tradície v literatúre a v umení 19. storočia by dali materiál na celú knihu".²³ A to už ani nehovoríme o spracovaní historických tradícií na Slovensku ako takých.²⁴ Úplne zatiaľ absentuje sociálnopsychologický prístup k problematike. O. Filo vidí príčinu doterajšej vágnosti filozofickej interpretácie historického vedomia v zjednodušenom prístupe pri skúmaní spoločenského vedomia na základe východiskovej tézy o určujúcej úlohe bytia vo vzťahu k vedomiu a v sledovaní len "priameho" vzťahu bytie - vedomie na základe teórie odrazu. "Treba uznať, že v prípade historického vedomia by bolo ťažké hľadať ten objektívny hmotný protipól, ktorého je odrazom. Historický proces je predsa len prívlemlí zložitý, diferencovaný a dynamický na to,

by v zmysle zjednodušenej teórie odrazu bolo možné vytvoriť jeho jednoznačný a aspoň relatívne stabilný obraz".²⁵ Nemožno sa však tejto úlohy vzdať.

Inšpiráciu vnáša uplatnenie sociálneho aspektu. Ak nám ide o zachytenie vývoja historického povedomia, resp. vedomia, treba sledovať jeho objektívizované formy - predstavy, názory, ideály - reabinterpretáciu spoločnosti ako proces emancipácie poznávaco-hodnotiacej od hodnotiaceo-stvárajúcej tendencie.²⁶ I keby sme mali k dispozícii relatívne vyčerpaný kontinuitný rad fabulovanej historickej tradície, práve väzba na sociálny organizmus nám vypovie o jej funkcii a potom i o prípadných žánrových transformáciách. Neoceňteľnú hodnotu má poznámka ranostredovekého uhorského kronikára Anonyma o súdobom stave živej historickej tradície. Nachádza ju jednak ako "fabulae rusticorum" a ako "canta ioculatorum"²⁷ Akú funkciu spĺňala v týchto sociálnych spoločenstvách môžeme dedukovať zo zachytených textov. Zmena sociálneho prostredia, nositeľa určitej úlohy osciluje v procesoch folklorizácie a folklorizmu. V ktorom prostredí vznikla, kam prešla, kde zanikla, prečo a ako sa znovu objavila fabulovaná historická tradícia? To sú otázky širších súvislostí, v ktorých centre stojí vzťah sociálnych tried a vrstiev vo vnútri konkrétneho etnosociálneho organizmu. Na to upozornil i L. Röhrich.²⁸

Dôsledky sociálna sa vo fabulovaných útvaroch vyjadrujú na úrovni troch základných epických kategórií - deja, postáv, prostredia, "pričom na rovne týchto troch veľkých semiologických jednotiek celostný charakter sociálna určuje sociálna štruktúra tvorcov a nositeľov folklóru, pričom najdôležitejšie miesto patrí javu sociálneho vedomia, ktoré má kolektívny ráz."²⁹

Vývojový aspekt je nevyhnutné uplatniť pri určení miesta historického vedomia v kultúrnom fonde ako takom. Fungovanie kultúry je založené na hromadení a odovzdávaní pre sociálne prostredie významných informácií. Biologické dedenie je zabezpečené formou genetického kódu. Prenos a zužitkovanie sociálne zmysluplných informácií je zabezpečené mechanizmami tradície. To je základná podmienka existovania a pretrvávania kultúry ako určitého sociálneho systému.³⁰ Hromadenie, odovzdávanie a selekcia informácií sa týka všetkých foriem spoločenského vedomia.

Postupným prevládnutím poznávacej činnosti zo sféry synkretického spoločenského vedomia končí obdobie predvedeckých foriem vedomia. Fakt sa postupne oslobodzuje od fikcie. Poznávacia činnosť má podľa M. Kagana dve roviny:

- a) praktické poznanie, splyvajúce s praktickou činnosťou a jeho výsledky sa zachovávali v každodennom vedomí ľudí v podobe životnej múdrosti, prípadne praktických skúseností;
- b) vedecké poznanie.³¹

Poznanie vtelené do obrazných foriem reprezentovali v predtiednych štádiách vývoja spoločnosti mýty. "Osobitosť tohto typu vedomia je v celostnom, avšak v iluzívnom, fiktívnom, blúznivom vnímaní vonkajšieho sveta."³² I keď je historicky jednou z prvotných foriem spoločenského vedomia, jeho mechanizmy neprestávajú pôsobiť ani vznikom vedy; pôsobia ďalej súbežne. Podstatu mýtu ako tvorivej činnosti, zmocňovanie sa reality človekom, vyjadril M. I. Steblin-Kamenskij ako "tvorbu, pri ktorej sa fantázia pokladá za realitu".³³ Už tu sa anticipuje postupné prevládnutie poznávacej a informatívnej funkcie. Súbežné fungovanie mytologického nazerania na realitu dospieva k svojej plnej, i keď samozrejme obmedzenej funkčnosti i do dnešných dní. Sú to rôzne iluzórne predstavy (nie alogické), ktoré sa napriek tomu "stávajú prostriedkom sociálnej orientácie niektorých spoločenských skupín".³⁴ Funguje ako komplementárna súčasť skupinového povedomia, ktorého "typickým rysom je skutočnosť, že zahŕňa pravdivé i pravde odporujúce vedomosti, pričom členovia skupiny oboje považujú za rovnako hodnotné".³⁵

Osobitne vydeľovať len poznávaciu činnosť ako vedúcu pri rozčleňovaní spoločenského vedomia by bolo však zjednodušujúce. Vedomie, to nie sú len poznatky, to sú aj zážitky. Zážitky, ako odraz bezprostredných skúseností jednotlivca ako člena referenčnej skupiny, pričom hodnotenie, teda "hodnotovo-orientačná činnosť" (termín M. S. Kagana) prebieha v oblasti sociálnej psychológie.³⁶ Výrazom je sebahodnotenie (skupiny, vrstvy, triedy, národa), ako i hodnotenie iných spoločenských skupín.

Rozčleňovanie poznávaco-hodnotiacej a stvárňovaco-hodnotiacej činnosti, ktoré dospeli do štádia vedeckého poznávania a umeleckého stvárňovania skutočnosti malo hlboké kultúrotvorné dôsledky. Tu sa uplatňuje v najrozmanitejších aspektoch princíp binárnosti, ako "čiastkové sprotikladnenie poznávacieho a pomenovacieho procesu".³⁷ Historické povedomie, resp. vedomie sa konštituuje na základe podmienky chápania minulostného horizontu. Vývoj predstavy času smeroval od jeho chápania ako ukončeného, zvrätneho, cyklického k neukončenému, nezvrätnému, lineárnemu. Tak isto i chápanie a modelovanie priestoru bolo určené vzťahom človeka k okolitému svetu a úzkou, priam prírodno-

bytostnou prepojenosťou s ním. Vyčerpávajúco na to poukázal A. J. Gurevič.³⁸ Takéto chápanie však nemôžeme obmedzovať len na mytologickú formu zmocňovania sa sveta. Podobným spôsobom s kategóriou času a priestoru operujú náboženstvá s ideou stvoriteľa. Ako základ svetonázorového obzoru takáto koncepcia prežíva dodnes, tiež vo fabulovaných podobách ako interpretácia javov, udalostí a konania osobností.

Časová dimenzia vo vzťahu k hodnotám a normám kolektívu na určitom stupni jeho etnickej organizovanosti sa ukazuje ako zmysluplná v sebainterpretačnom procese tohto kolektívu. Dnes bežná a samozrejmä súvislosť a predstava času a priestoru ťažko umožňuje pozrieť sa na kultúrne systémy minulých epoch ich očami. Túto požiadavku vyslovil A. J. Gurevič v zmysle nutnosti chápať minulosť a študovať ju jej vlastnými kritériami.³⁹ Zaznamenávanie udalostí a činov individuálnych a kolektívnych, takých, ktoré nejakým spôsobom vystupujú z radu bežných je prvým stupňom ich časopriestorovej lokalizácie a predovšetkým priznania ich hodnoty pre dané spoločenstvo. Je to prvý hodnotiaci krok, po ktorom môže nasledovať čoraz hlbšie zvnútorňovanie hodnoty zaznamenaného faktu spoločenstvom s funkciou jeho sociálnej integrácie.

Pre homogénny etnosociálny organizmus sa fakty kardinálnej hodnoty koncentrujú v predstave.

1. o spoločnom pôvode,
2. o významných činoch spoločenstva,
3. o činoch významných osobností.

Už selekcia, fixácia (v pamäti kolektívu, či písomne v análoch a v kronikách) je procesom hodnotenia. Zaznamenaný historický fakt (udalosť, čin) má (faktický, či iluzórny) zmysel pre existenciu spoločenstva. Z historického procesu sa fixáciou vydeľujú fakty, ktoré sa ňou zároveň interpretujú. Interpretácia obsahuje v sene naračnú potenciu, ktorá môže mať charakter:

- a) umelecký,
- b) vedecký.

Toto sú krajné hranice, keď je už ideové zmocňovanie sa sveta rozčlenené na vedecké a umelecké. Vôbec nie je ojedinelý názor Š. Fajnora, ktorý dokazuje, že dovŕšenie tohto procesu je v slovenských podmienkach skorého dáta. "Slovák dejiny svoje odel v rúcho bájky a povesti".⁴⁰ Teda ešte koncom 19. storočia prežíva názor tiahnući sa od požiadaviek P. J. Šafárika zbierať i doklady ľudovej slovesnosti ako rovnohodnotný prameň pre poznanie národnej histórie. Profesionálnu historiografiu zastupovala i umelecká spisba s osvetársko-výchovnou a národnobuditeľskou tendenciou.

Pre vývoj slovanskej, a teda i slovenskej koncepcie filozofie dejín vo vzťahu k tradíciami, mala veľký význam koncepcia filozofie dejín J. G. Herdera (1744-1803). On odvrhol teologický a teleologický výklad historických procesov a postuloval nevyhnutnosť skúmať historické procesy na základe ich vnútorných zákonitostí. Predovšetkým však mala jeho koncepcia pre nás význam v tom, že si položila za cieľ zdôvodňovať rovnosť jednotlivých národov. "V 19. storočí napokon význam histórie ako vednej disciplíny vzrástol natoľko, že sa ňou zdôvodňujú triedne zoskupenie, štátna politika, národné sebavedomie."⁴¹ Inšpiratívnu úlohu zohrala Herderova koncepcia filozofie dejín v podnietení záujmu o tradície, ktorých charakteristika mala za úlohu "objaviť a zrekonštruovať nič komplexnej národnej tradície".⁴²

"Limitná situácia nášho národa" (termín E. Várossovej) - absencia predovšetkým štátno-politickej autonómnosti slovenského etnického spoločenstva vpečatili záujmu o tradície, a o historické zvlášť, výrazný národnoobraný charakter ideologickej a politickej povahy. Táto koncepcia pretrvala do začiatku 20. storočia. Vtedy sa utvárala koncepcia slovenských dejín, ktorá "zodpovedala politicko-nacionálnym stranám vládúcich tried a systémov, ako sa na Slovensku striedali v prvej polovici 20. storočia".⁴³ V tejto koncepcii hrá dominujúcu úlohu v interpretácii najvýznamnejšieho predstaviteľa slovenskej historiografie tých čias D. Rapanta téma Veľkej Moravy a národného obrodenia od 18. storočia.

Od 20. rokov 20. storočia sa v slovenskej historiografii vyhranili dve základné koncepcie dejín, ktorých základom bola na jednej strane oficiálna ideológia čechoslovakizmu a na opačnom póle ako protireakcia stála nacionalistická orientácia. Najvyhranenejší charakter nadobudla v období Slovenského štátu, keď bola ako súčasť klérovej fašistickej ideológie dominujúca. Vystihol to A. Matuška v roku 1945, keď charakterizoval klérove fašistickú manipuláciu s tradíciami, historickým zvlášť: "Ludácky režim a jeho reprezentanti arizovali nielen podniky a obchody, ale keď sa ukázala potreba metafyziky a mýtu pre mladý štát, aj slovenskú minulosť".⁴⁴

Už od konca 20. rokov 20. storočia sa formuje proti "minulostkárčeniu" (termín V. Clementisa) takéhoto typu nová koncepcia filozofie slovenských dejín. Bola to reakcia prívržencov myšlienok socializmu na zneužívanie tradícií, "ktoré bolo treba vyhľadať ako koňovi kantár, a natiahnuť ho na slovenský národ".⁴⁵ Proti takémuto monopolu na svojvoľnú interpretáciu a manipuláciu s historickým

adfciami sa stavali marxisticky orientovaní
služníci slovenskej inteligencie: A. Matuška, V.
ementis, L. Novomeský.⁴⁸

Vypäté a prekrútené formy môže nadobudnúť
nické uvedomenie v štádiu vývoja etnosociálneho
ganizmu, keď sa tento stáva národom. Nacio-
lizmus, má dve formy: veľmocenský šovinizmus
ádnúceho národa, pre ktorý je vlastný pohrdavý
stojk ostatným národom, a miestny nacionalizmus
láčaného národa, prejavujúci sa snahou o vlastnú
zavretosť a nedôveru k ostatným národom.⁴⁷ Ako
istroje tu vystupujú aktualizovane interpretované
storické tradície a "legendy", pripisujúce príslušným
iného národa alebo národnosti určité vlastnosti,
oré sa koncentrujú napr. v predstave "obľúbených
priateľov".⁴⁸ Takéto predstavy a ich interpretácie
môžu stať časťou duchovnej kultúry a spôsobiť i
eologizáciu iných foriem tak materiálnej ako i
ichovnej kultúry.⁴⁹

Na styčný počiatkový bod ideového zmocňovania
sveta človekom sme už poukázali. Východiskom
protovedecké či protoumelecké osvojovanie si
úsensného komplexu a jeho následná tema-
zácia.⁵⁰ O systéme protikladov ako dôležitej
astnosti myslenia človeka predtiednej spoločnosti
ovorí V. J. Gusev.⁵¹ Modelovanie reality vychádza
o synkretického prístupu k nej, pričom v poznávaní
ality ako dominujúce princípy sú: metafyzika,
dukcia a didaktika. To môžeme konštatovať o
zvoji komplexu spoločenského vedomia i pre-
dobie stredoveku.⁵² Ako na inom mieste práce
ukazujeme, tieto princípy sa uplatňujú práve vo
bulovanej historickej tradícii až do súčasnosti.
zka sociálno-organizačná prepojenosť jednotlivcov
rámci referenčného kolektívu, kde vládol pevný
stém noriem a hodnôt, má dôsledky i v pozná-
icom procese a v stvárňovaní. Aj fabulovaná histo-
pká tradícia tematizuje predovšetkým ideály a
prmy.⁵³ V rámci tohto princípu je dôležité brať do
yahy i vplyvy náboženského svetonázoru, v našom
pápe kresťanstva. Odrážali sa v zložitom komple-
e ideologického synkretizmu. Vo verbalizovaných
rmách sa nerozlišovala hranica výmyslu a faktu,
ičom práve stredovek bol epochou, ktorá fikciu
ýmysel) kanonizovala v žánrových formách
gandy a historického podania.⁵⁴

V systéme folklórnej tradície je proces odovzdá-
nia historickej informácie zabezpečovaný celým
zenádom epických foriem. Jedna skúsenosť, jedna
jedstava a jeden obraz nachádza svoje špecifické
jadro napr. v balade, historickej piesni,
vojníckej piesni a v historickej povesti. "Ludový
orca nezvykne opisovať udalosti nezúčastnene,

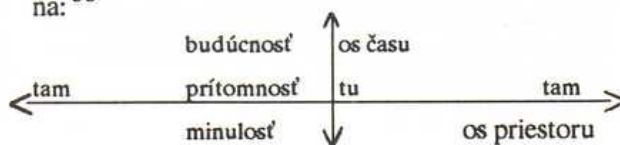
úplne vecne. Naopak, v jeho zornom poli sú udalosti,
v ktorých bol, alebo aspoň potencionálne mohol byť
účastníkom. Z toho vyplýva aj rozptyl historicity do
viacerých žánrov, ale aj jej iba transparentný dotyk s
udalosťami."⁵⁵

Za dôležitú požiadavku metodologického
charakteru považujeme tiež otázku nositeľa histo-
rickej fabulovanej tradície. Špecifická situácia
národnostnej a národnej emancipácie slovenského
etnosociálneho organizmu a jeho podriadené posta-
venie v rámci Uhorska - tzv. malý národ (termín M.
Hrocha) postavila de facto na jednu východiskovú
platformu všetkých jeho príslušníkov. Etnickým
substrátom bolo roľníctvo, pričom "jeho odolnosť
voči jazykovej asimilácii bola dôležitým predpokla-
dom úspešného národného hnutia".⁵⁶ Reinterpre-
tácie historickej fabulovanej tradície sa však ujali
predovšetkým predstavitelia vzdelaneckej vrstvy,
pričom mimofolklorne a mimoliterárne funkcie tu
hrali dominujúcu úlohu.

Na tomto mieste sa pokúsime o rozlíšenie kate-
gorií "historické povedomie" a "historické vedomie".
"Historické povedomie" charakterizujeme ako
sústavu normami a hodnotami spredmetnených
spontánnych a autentických reakcií určitého spo-
čenstva na určitom stupni jeho etnickej konsolidácie
na poznanie minulosti, prefiltrované bezpro-
strednou skúsenosťou. Je to sústava pocitov,
zážitkov, ale tiež poznatkov sociálne významných
alebo za také považovaných daným sociálnym spo-
čenstvom. Má funkciu poznávaciu a informačnú, no
predovšetkým hodnotiacu s cieľom integrovať a
emancipovať dané spoločenstvo. "Historické vedo-
mie" spoločenstva sa vytvára na úrovni jeho etno-
sociálnej konsolidácie v národ v koncepciách
vedeckej reflexie historickej kontinuity sociálnych
procesov, ako princíp spoločenského vedomia ako
celku.

Dovŕšenie procesu formovania historického pove-
domia na historické vedomie nachádzame až v obdo-
bí rozvoja buržoáznej vedy, pretože napriek tomu,
že "ľudstvo žilo v staroveku a v stredoveku (a práve
vtedy) prevažne tradíciami a v tradíciách, nepoznalo
ideu historična a historickej transcencie",⁵⁷ a
teda ani kontinuity a vývoja (doplnila - H. H.).

Rekonštrukcia a interpretácia minulosti (blízkej
či vzdialenej) z pozície konkrétneho aktuálneho
interpreta (jednotlivca, skupiny) anticipuje zobra-
zovacie možnosti na základe princípu binárnosti.
Graficky to výstižne vyjadruje schéma M. S. Kaga-
na:⁵⁸

pričom do sféry tematizácie historickej tradície sa dostávajú body na priesečníku týchto súradníc v smere "minulosť" a v závislosti od zvnútorňovania tradície sociálnym organizmom.

Fabulovaná historická tradícia objektivizuje hodnotový a poznávací aspekt v nadväznosti na vznik historického povedomia a jeho rozvoj v historické vedomie. V sociálnej charakteristike to znamená v makropohľade štúdiom formovania feudálnej národnosti a jej prechod v buržoázny národ. Na argumentácii poznatkami archeológie je postavená teória o vhodných podmienkach konštituovania národnosti na našom území v 9. storočí. Podmienku - feudálne výrobné vzťahy vtedy spĺňali dve centrá: české a moravsko-nitrianske.⁵⁹ Prostredie Veľkomoravskej ríše vytvorilo podmienky pre formovanie národnosti, ktorá - na slovianskom jazykovom základe - mala etatické črty a J. Dekan ju navrhuje nazývať "národnosťou staromoravskou". Vedomie osobitosti, spolupatričnosti sa vydeľuje ako jedno z kritérií etnosociálneho organizmu v štádiu národnosti.

Do vnútra spoločenstva integrujúca, navonok diferencujúca funkcia sa prejavuje v binárnej opozícii už na úrovni predstavy: "my - oni". Takto sa formuje a vo fabulovanej historickej tradícii i formuluje etnické vedomie, ktoré má vo vzťahu k sociálnej štrukturovanosti a etnickému vývoju viaceré stupne. Hierarchizovať ich môžeme jednak vertikálne, jednak horizontálne. Horizontálne na vývojovej osi: rod, kmeň, národnosť, národ. Každú z týchto jednotiek vývoja etnosociálneho organizmu možno ďalej členiť vertikálne z hľadiska sociálnej štruktúry konkrétneho štádiálneho rezu etnosociálneho organizmu. Hodnotovo orientovaný vzťah k charakteru činov konkrétneho spoločenstva, k jeho vlastnostiam a úspechom plodí skupinové stereotypy, vo väzbe na etnikum "etnické stereotypy".⁶⁰

Tieto skupinové stereotypy na stratifikačnej stupnici etnosu: lokálnej skupiny, regionálneho spoločenstva a celého etnosu integrovali, upevňovali a akumulovali tradičnú informáciu jednak vo folklórnej forme,⁶¹ pričom vo folklórnom modeli môže byť "fakt historicky chybný, ale psychologicky pravdivý".⁶² To platí i o tradíciách právnej, socio-normatívnej, historicko-reflektujúcej roviny neudových vrstiev etnosociálneho organizmu. Smerom do súčasnosti rapídne narastá podiel vedou získačných a interpretovaných poznatkov. Ostáva však ešte mnoho živelné vytváraných predstáv každodenného aktuálneho vedomia. Neproporčná je aj skladba tohto vedomia. Kým v jednej sfére, napr. v právnom vedomí sa môže jednotlivec alebo skupina orientovať na báze poznatkov, v estetickom vedomí môže kolí-

sať na vlnách predsudkov, laických úsudkov fragmentárnych poznatkov. To sa samozrejme môže týkať i historického povedomia. Vo všetkých sférah spoločenského vedomia dožíva, prežíva a revitalizuje sa množstvo stereotypných predstáv, ktoré nachádzajú výraz v "mýtoch modernej doby" (termín J. Hrabáka).

Na akých princípoch vznikajú, fungujú a prežívajú mechanizmy stereotypných predstáv, ktoré na horizonte minulosti nachádzajú výraz fabulovaných historických tradíciách?

Sú to, podľa nášho názoru:

1. oneskorovanie spoločenského vedomia za spoločenským bytím,
2. nerovnomerný vývoj jednotlivých sfér spoločenského vedomia,
3. triednohodnotový vzťah jednotlivca, skupiny, triedy k realite,
4. binarizmus hodnotenia,
5. podmienená poznateľnosť reality a sociálnych procesov.

Skutočný, aktuálny stav etnického povedomia resp. vedomia v historických rezoch vývoja slovenského etnického spoločenstva nie je na terajšej úrovni poznatkov možné zodpovedajúco rekonštruovať. Určiť možno jeho základné formy:

- a) lokálne,
- b) sociálne,
- c) etnické,
- d) konfesionálne.

Kritériom je tu povedomie príslušnosti k danému sociálnemu organizmu. Niektoré z menovaných foriem môžu absentovať, resp. nemusia mať výraz vo fabulovanej tradícii.

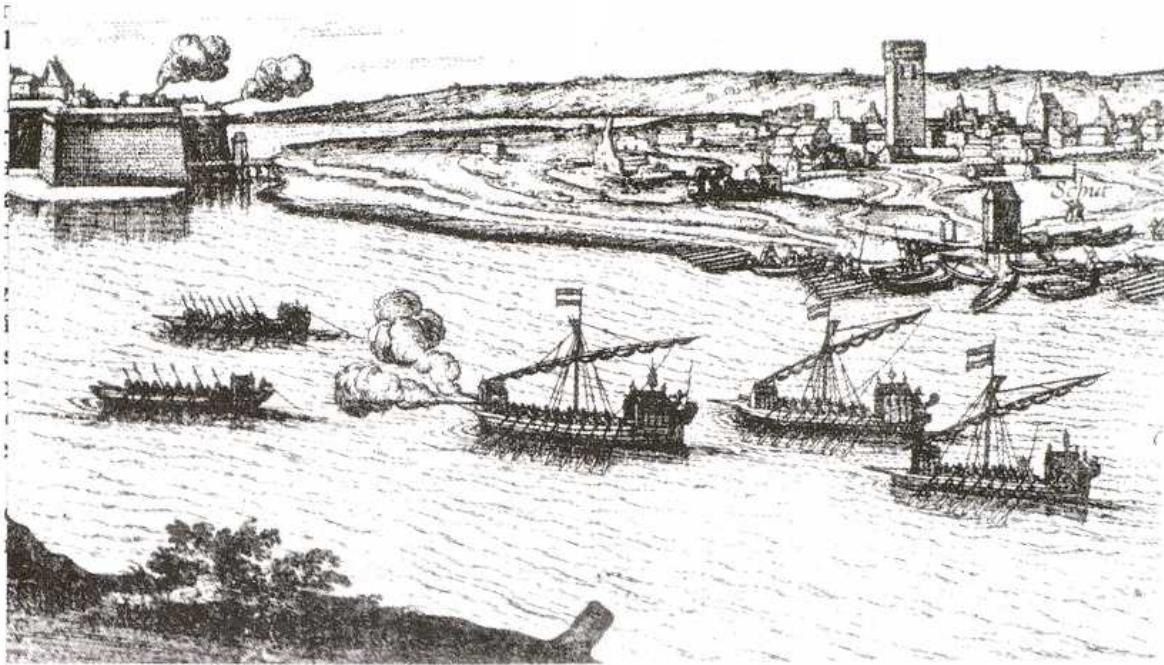
Slovenské historické tradície, ktorými sme sa podrobne zaoberali v samostatnej práci,⁶³ sú "rangu" národných, významných pre celé spoločenstvo. Zahŕňajú významové dominanty v nazeraní na vývoj celého slovenského etnického spoločenstva. Sú to tematizované predstavy:

- a) o spoločnom pôvode, počiatkoch národných dejín: Veľkomoravská tradícia,
- b) o významných činoch spoločenstva: turecká husitská, zbojnícka tradícia,
- c) o významných osobnostiach: kráľ Matej.

Výsledky zhrnieme v poradí tematickej dominant vzhľadom na vývoj slovenského etnického spoločenstva, teda bez ohľadu na skutočnú chronológiu vzniku a rozšírenia určitej tradície. Hneď v prípade veľkomoravskej tradície narážame na problém je sociálneho zvnútorňovania, teda na otázku, kto bol jej nositeľom.

Veľkomoravská tradícia má dve významové dominanty:

Komárno - pohľad na mesto s vojenskými veslicami pri bojoch s Turkami. Medirytina podľa kresby J. Hufnagla ml., 1595

1) veľkosť Veľkomoravskej ríše a príčiny jej rozpadu,

2) slovanský pôvod kresťanstva na našom území.

Kontinuitu tradície o veľkosti Veľkomoravskej ríše a príčine jej rozpadu sledujeme od 10. storočia v písomných prameňoch - kronikách a v análoch, kde sa autori priamo odvolávajú na ústnu tradíciu alebo tým, že konštruujú svoju verziu v duchu služby vládnúcej triede uhorského štátu popierajú, a tým vlastne sprístupňujú súdobú žijúcu "nízku" tradíciu. Určit jej žánrovú podobu je ťažké. Je príznačné pre ľubovlnú historickú tradíciu, že jej rečou je "reč každodennej komunikácie".⁶⁴ I z povahy materiálu vyplýva, že prípadní zapisovatelia sa sústredili na ematické jadro - zapisovali teda zväčša akýsi regist podania, ktoré žilo a dodnes žije v latentnom repertoári a ako funkčne sa vyjadruje v kontexte informácií, často bez umeleckých ambícií.⁶⁵ Životnosť a náplň veľkomoravskej tradície bola podmienená súdobými ideologickými koncepciami v závislosti od faktického sociálno-politického postavenia slovenského etnosociálneho organizmu v štátnopolitickom celku Uhorska, Rakúsko-Uhorska, I. ČSR, obdobia Slovenského štátu a v socialistickom Československu.

Prvou kulmináčnou vlnou veľkomoravskej tradície

bol vlna buditeľského historizmu od polovice 18. storočia do 50. rokov 19. storočia, a to vo všetkých objektivizovaných sférach spoločenského vedomia - vo formujúcej sa historiografii, v politickej argumentácii, v literatúre. Funkcia exploitovania a kultivovania tejto tradície bola národnoobránná a národnovedomovacia a bola chápaná ako súčasť komplexu národnej tradície. Mala "apostrofovať skutočné i domnelé kvality národa zodpovedajúce danej spoločenskej situácii. Chceli (obrodenci - H. H.) národu povedať o jeho pôvode, dejinných osudoch, schopnostiach, kultúrnom živote a vysokých morálno-politických ideáloch všetko, čo mal vedieť, aby sa mohol cítiť ako autochtónny a tvorivo autentický národný subjekt".⁶⁶

Druhú kulmináčnú vlnu zaznamenávame opäť v prelomovom období národného a politického života Slovákov. Obdobie Slovenského štátu a jeho prírklon k tradíciám, zvlášť historickým, sme už charakterizovali. Ideológia vypätého nacionalizmu za pomoci historikov (F. Hrušovský, K. Čulen) posunula interpretáciu veľkomoravskej tradície s výrazným aktualizáčným zámerom. Historici, ale i pracovníci z oblasti propagandy, kultúry a osvety renovovali a aktualizovali tradíciu veľkomoravskej štátnosti dokazovaním priamej historicko-politickej konti-

Detail drevorytu zobrazujúci turecké vraždenie a odvádzanie zajatcov.

Constitutiones incliti regni ungarie

Drevoryt zobrazujúci kráľ a Mateja Korvína zo Zákonníka Mateja Korvína vydaného okolo r. 1490 v Lipsku.

"Pravá podobizeň Svätopluka, najmocnejšieho kráľa Slovákov". Z knihy J. Fándlyho *Compendiata historia gentis Slavae* Tmava 1793

núty Veľkej Moravy a Slovenského štátu, označujú J. Tisu za priameho nástupcu Pribinu, resp. Svätopluka.

Medzný charakter (pamiatka na počiatky pevnejšej štátnej organizácie) tradície o Veľkej Morave spôsobili jej využívanie každou ďalšou ideologicko-politickou koncepciou. Ak aj vo svojich počiatkoch zachovávala "epickú pamäť" bezprostredných pamätníkov, v behu histórie sa v nej navrstvovali rôzne "putovné motívy". Tematizačné a cyklizačné východisko tvoril historický fakt - rozpad Veľkomoravskej ríše na začiatku 10. storočia a prerušenie kontinuity vývoja staromoravskej národnosti v prípadnom samostatnom štátnopolitickom útvare.

Príčina rozpadu bola tradíciou fabulovaná starým motívom o nesvornosti nástupcov (synov) zomrelého silného vládcu. Súveková kronikárska tradícia interpretovala historický fakt rozpadu Veľkomoravskej ríše v duchu utlačateľského postavenia Maďarov - Uhrov v Uhorskom štáte. Kronikárska štátna tradícia využívala motív predaja ríše Svätoplukom za bieleho koňa, modifikovaný v dvoch významových rovinách; líšili sa na báze dvoch súvekových historiografických koncepcií vzniku štátu:

- a) teória podmaniteľská,
- b) teória prirodzeného práva (o pohostinnom prijatí Maďarov).

Osobný osud - záver života Svätopluka má tiež viaceré cyklizačné motívy:

- život skončil v hĺbinách Dunaja
- zavraždený
- zmizol uprostred svojho vojska
- premenený na riekou Váh
- až v čase smrti ako mních vyjaval svoje inkognito.

Ide o tému nezvyčajného záveru vlády a života významného vládcu, v ktorej sa konkretizujú predstavy pasívneho odporu (odchod ako mních do kláštora), neviery v smrť vládcu (zmiznutie uprostred vojska).

Druhou vetvou veľkomoravskej tradície je časť cyrilometodská. Kultúrotvorný význam ich misie na Veľkej Morave našiel ohlas predovšetkým inde, ako na miestach, kde pôsobili (Bulharsko, Čechy, Kyjevská Rus). Spôsobené to bolo historickými okolnosťami násilného ukončenia ich misie rozpadom Veľkomoravskej ríše. Náplň tradície je cirkevná a jeden jej prúd historicko-literárneho prisvojovania predstavujú Moravsko-panónske legendy (Život sv. Konštantína, Život sv. Metoda). Slovanský základ bohoslužby nachádzal popretie v katolíckej (latinskej) cirkevnej i svetskej historiografii (Kosmas),

ktorá Konštantína a Metoda neraz predstavuje ako heretikov.

Na Slovensku cyrilometodská tradícia začína žiť až na prelome 17. a 18. storočia v dielach vzdelancov (cirkevní historici, literáti, historiografi). Formuje sa pod českým vplyvom a dominantnou náboženskou funkciou. Konštantín a Metod sú predstavovaní ako šíriteľa pravej viery Kristovej, pričom zdôrazňovanie pápežského privilégia používať ako bohoslužobný sloviensky jazyk posilňuje slovanský a neskôr i slovenský národnobuditeľský prvok. Snaha o privlastnenie si Konštantína a Metoda ako domácich uhorských svätcov vyvrcholila koncom 18. storočia, keď od roku 1777 sa 14. marca v chrámoch "habsburského domu" uctieva pamiatka týchto svätcov.⁶⁷

Obrodenecký záujem o pestovanie národného jazyka, literatúry a záujem o minulosť definitívne završuje prechod cyrilometodskej tradície medzi slovenské národné tradície - snahy o vlastný jazyk a literatúru v ňom písanú boli argumentované nadväznosťou na slovenskú kultúrnu a cirkevnú misiu Konštantína a Metoda. Historiografické práce (J. Papánek, J. Sklenár, J. Fándly), literárne diela a ľudovovýchovné práce (J. Fándly ai.), s menším významom tiež kázne, to boli kanály, ktorými príslušníci mladej slovenskej inteligencie ľudového, meštianskeho i zemianskeho pôvodu frontálne a intenzívne kultivovali historické, a cezeň budovali národné povedomie širších, a teda i ľudových vrstiev slovenského národa. Mimofolklorne zdroje dali impulz a náplň cyrilometodskej tradícii s ideovými dominantami:

1. nositelia a šíriteľa kresťanskej viery,
2. starobylosť misie,
3. slovanský charakter misie.

Kulminačná vlna takto chápanej a interpretovanej cyrilometodskej tradície dosiahla vrchol v prvej polovici 19. storočia v diele vzdelancov P. J. Šafárika, J. Hollého, J. Kollára a v literárnej a vzdelaneckej generácii romantikov. Títo tradíciu využili v rámci buditel'ského historizmu ako reakciu na silnejúci maďarizačný tlak na začiatku 40. rokov 19. storočia.

V porevolučnej skepse (po roku 1849) táto vlna opadá a koncentruje sa

- a) v snahách o slovenskú národnú cirkev argumentujúcou cirkevnou samostatnosťou Veľkej Moravy,
- b) tematizáciou neúspechu slovenských snáh v revolúcii 1848-49 aktualizáciou motívov svätoplukovskej tradície (L. Štúr, J. Botto).

Ďalšie menšie vlny oživenia a revitalizácie veľkomoravskej tradície na ideologickom, politickom i kultúrnom poli súviseli s výročiami príchodu Cyrila a

Turecké pohraničné vojsko (deli). Codex Vindobonensis 8626.

Metoda na Veľkú Moravu (1863) umocnené založením Matice slovenskej, s výročím smrti Metoda (1885) a v týchto súvislostiach širšie koncipovanými akciami. Toto je podľa nášho názoru najintenzívnejší prienik tradície do širšieho slovenského povedomia - jednak z hľadiska konfesijného a tiež aj sociálneho.

Jednoznačné politické ciele viedli k opätovnému oživeniu a zoficiálneniu veľkomoravskej tradície na štátnu tradíciu v období Slovenského štátu. V náboženskej forme dominujúceho ideologického katolicizmu bola exploatovaná ako argument slovenských autonomistických ambícií.

Súbežne, v podstate od konca 19. storočia (F. V. Sasinek) sledujeme snahu o vedecky fundovanú interpretáciu dejín Slovákov v Uhorsku, ktoré pokračujú v 30. rokoch 20. storočia kritickým vydávaním Moravsko-panónskych legend J. Stanislavom. Slovenská historiografia v období svojho formovania sa vo vede sa v diele D. Rapanta etablovala i na vedeckej interpretácii dejín Veľkej Moravy. Kriticky zhodnotené fakty a vedecky interpretované súvislosti sa cestou vzdelávania, populárnovedeckých publikácií (J. Dekan, P. Ratkoš, E. Paulíny, M. Kučera ai.) podieľajú na kultivovaní aktuálneho historického povedomia súčasníka. Významovými dominantami vedeckej interpretácie veľkomoravskej tradície sú:

1. Česi a Slováci ako súčasť Slovanstva,
2. dávna tradícia štátneho spojenia Čechov a Slovákov,
3. Veľká Morava na úrovni súdobého európskeho pokroku,
4. slovanský charakter kresťanstva uvedeného na Veľkej Morave ako kultúrotrvorný fenomén.

"Povešťový komplex" (termín V. Voigta)⁶⁸ tatárskej a tureckej tradície považujeme z hľadiska tematizácie skúsenostného obzoru nositeľa za jeden cyklus. V oboch tradíciách, ako to dokazuje rozbor materiálu, dochádza k vzájomnému navrstvovaniu a prekryvaniu. V cykle sa tematizuje ľudová skúsenosť z vpádov nepriateľského vojska. V sujete sa konkretizuje v obraze krutého a lstivého nepriateľa, pričom do popredia je vysunuté povedomie príslušnosti k rôznym náboženským systémom na princípe binarizmu: "kresťan" - "pohan". V jednoepizodicky fabulovaných útvaroch významovo dominuje citové a fyzické utrpenie jednotlivca v exponovaných situáciách, ktorých účinok má umocniť voľba účinkujúcej postavy. Bezbranní: starena, mladé dievča, nevesta, hemľuvňa, farár v kontraste so silou (vojak, pohan, bshlavec) tematizujú ľudskú skúsenosť z čias vojnového ohrozenia. Tematická nosnosť a aktualizácia motivačnej potencie zobrazenia tejto "stereotypovej" ľudskej

situácie sa ukazuje v kontinuite motívov až do súčasného rozprávania. V kontexte spomienkového rozprávania či rozprávania zo života s tematikou nepriateľského ohrozenia a ľudských osudov v ňom sa vo význame zdôraznenia krutosti nepriateľa (napr. fašistov v 2. svetovej vojne) často len stručnou zmienkou aktualizuje tatárska či turecká tradícia.

Epická nosnosť a sila tragickej skúsenosti motívu o zajatí synovi-janičiarovi je dominantou tradície z hľadiska rozšfrenia. Ľudovú interpretáciu motívu využila romantická literatúra (predovšetkým S. Chalupka: Turčin Poničan) a práve toto stotožnenie literárnej interpretácie s ľudovou verziou predlohy bolo základom kontinuity tradície v širšom historickom povedomí, nepretržite súbežne umocňované mimofolkloornými zdrojmi, predovšetkým cestou školského vyučovania.

Rozčleňovanie povestového žánru na historickú a miestnu povesť je v podstate vedeckou konštrukciou.⁷⁰ Suicentrizmus ľudovej tradície pracuje na princípe osvojenia si faktu, či pseudofaktu. Preto i motívy tzv. historických povestí sa viažu k určitému konkrétnemu miestu, lokalite a v povedomí lokálneho spoločenstva vytvárajú minulostný horizont "malých" dejín. Významovou dominantou husitskej tradície je vysvetľovanie pôvodu a vzniku osád a obcí a tiež ich obyvateľstva na husitskom základe (okolie Myjavy, Gemer). Využívanie reminiscenčného charakteru miestnej ústnej tradície povedomia pôvodu s hodnotou rovnou historickému prameňu, nazdávame sa, i týmto mimofolkloorným prenosom spôsobilo akcentovanie tradície v 19. storočí. Husitská tradícia bola tiež jednou z hojne využívaných tematických dominant romantického literárneho historizmu, čo bezpochyby spätne vplývalo na jej oživovanie a tiež motivické obohatenie v ústnej tradícii. I takýmto spôsobom postupne stratila osobitný lokálny charakter, ktorý bol navyše počas jej aktívnej väzby na lokálne povedomie umocňovaný ako integračný faktor na báze protestantského vierovyznania.⁷¹

Zbojnícka tradícia ako výraz sociálneho odboja v období feudalizmu má významovú dominantu v nastoňovaní sociálnej rovnosti jednotlivcom. Začína vývinový rad podaný s tematikou sociálneho boja, motivicky cyklizuje okolo postavy hrdinu - zbojníka. Nastolenie sociálnej rovnosti sa v zbojníckej tradícii tematizuje individuálnymi činmi - pričom relevantnými súčasťami sémantiky tradície je i kladný i odmietavý postoj ku konaniu hrdinu. To poukazuje na zvnútorňovanie tradície viacerými sociálnymi vrstvami. V motivike a v sujetovom stvárnení zbojníckeho cyklu je koncentrovaný i systém hodnotových kate-

Bitka pri Moháči. Detail drevorezu.

górií, a to tiež v závislosti od sociálnej príslušnosti nositeľa. Zbojnícka tradícia sa tematizovala

1. v ľudovom prostredí vo viacerých žánrových formách (poveš, príslovie, pieseň, dramatické prejav),
2. v neľudovom prostredí v závislosti od filozoficko-politických východísk nositeľov v rôznych umeleckých žánroch a druhoch.

Úzke prepojenie a vzájomné ovplyvňovanie týchto dvoch prúdov existencie a kontinuity zbojníckej tradície s dôsledkami v jej desémantizácii a rešémantizácii dokazujú vysokú mieru aktuálnosti pre slovenské etnické spoločenstvo až do súčasnosti.

Podmienkou vzniku a vitality ľudovej historickej tradície o kráľovi Matejovi Korvínovi (1443-1490) bola dobová hospodársko-politická situácia Uhorska v 16. storočí. Po potlačení povstania v roku 1514 vedeného Jurajom Dózsom sa prudko zhoršilo sociálne postavenie poddaného ľudu. Kodifikované bolo v zákonníku Štefana Verböczyho Tripartitum ako nevoľnícky vzťah poddaného k zemepánovi. Tieto okolnosti podmienili procesy mýtizácie obdobia vlády Mateja Korvína, a to nielen na slovenskom

území, ale vo všetkých oblastiach vtedajšieho Uhorska.

Základnými a do dnešných dní frekventovanými motívami v matejovskej tradícii na Slovensku sú:

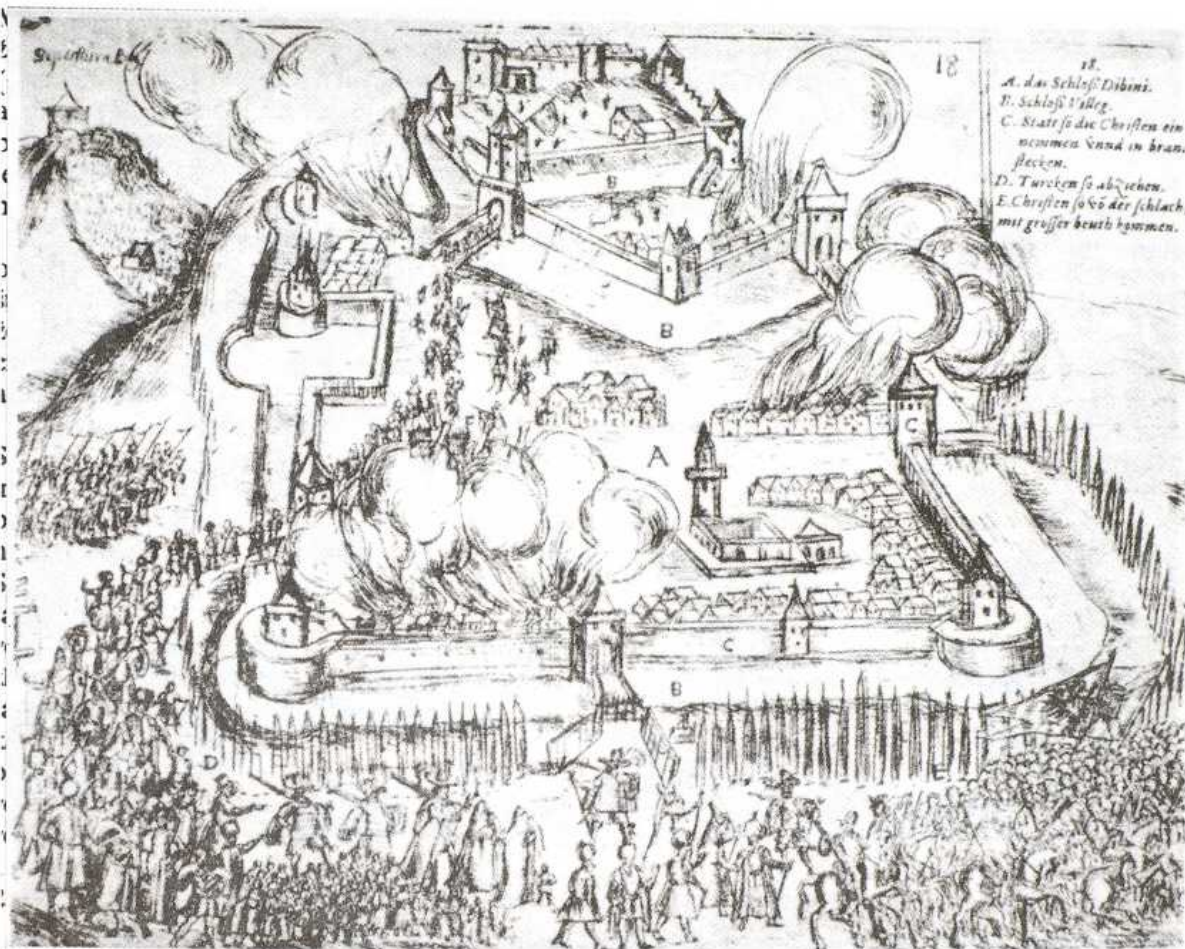
- voľba Mateja Korvína za kráľa lietajúcou korunou so zdôraznením jeho ľudového pôvodu,
- inkognito návštevy kráľa Mateja u príslušníkov rôznych sociálnych vrstiev,
- inkognito kontrolovanie dodržiavania zákonnosti a spravodlivosti v ríši,
- vysvetľovanie chotárných názvov (hory, studničky, kamene) ako pamiatka na návštevu a pobyt kráľa Mateja.

Tieto dominantné motívy nezriedka dopĺňa ľudovej tradícii anekdoticky podaná téma prešibanosti, múdrosti, spravodlivosti, patriarchálneho vzťahu vládcu k ľudu i chlápkeho fanfarónstva.

Autentická lokálna a regionálna tradícia sa neustále preplietala s literárnymi spracovaniami, výkladmi historikov (M. Bobó, M. Bel, B. Tablic, Botto, B. Nosák-Nezabudov, A. Sládkovič ai.).

Spolu s charakteristikou jednotlivých slovenských historických tradícií a ich fabulovaných foriem sm

18.
 A. das Schloß Dübini.
 B. Schloß Váleg.
 C. Statt so die Christen ein
 neuwen Sünd in bran-
 fecten.
 D. Turcken so abziehen.
 E. Christen so die schlach-
 mit großer Beuth kommen.

Oslobodenie Fil'akova od Turkov r. 1593. Lept W. P. Zimmermanna, 1604.

sa pokúsili postaviť závery na všeobecnejšiu úroveň. Našou snahou bolo charakterizovať formovanie historického povedomia slovenského etnického spoločenstva, určiť jeho faktory, ako aj spôsoby a mechanizmy jeho objektivizácie vo verbalizovaných

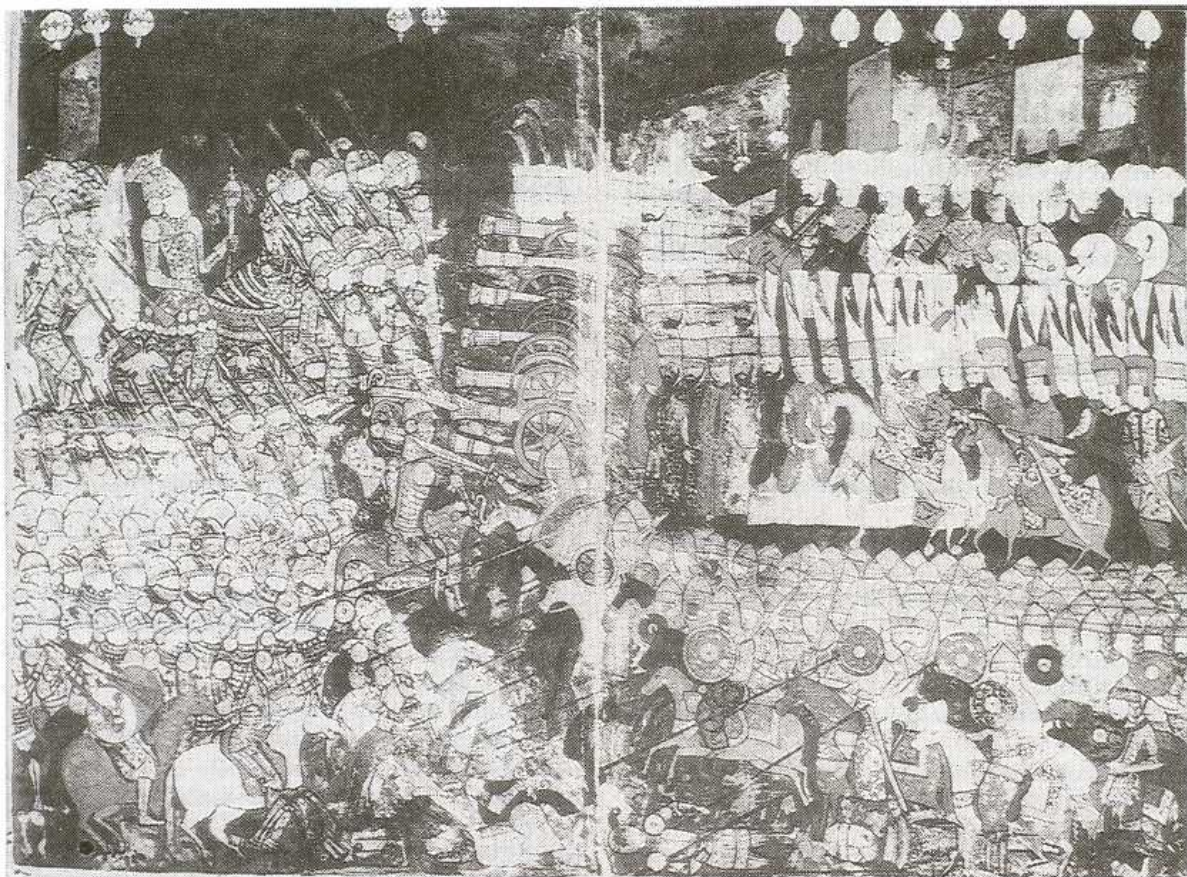
fabulovaných modeloch s určitou mierou estetickéj intencie. V minulosti boli a nazdávame sa, že i v budúcnosti budú funkčnou súčasťou etnokultúrnej identifikácie príslušníkov rôznych vrstiev slovenského národa.

POZNÁMKY

Monotematické práce: KOMOROVSKÝ, J.: Král Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti. Bratislava 1957;
 MELICHERČÍK, A.: Juraj Jánošík - hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu. Martin 1963;
 GAŠPARÍKOVÁ, V.: Zbojník Michal Vdovčík v histórii a folklóre gemerského ľudu. Bratislava 1964.
 Formulované Bratislavským snemom v rokoch 1764-1765
 URBANCOVÁ, V.: Počiatky slovenskej etnografie. Bratislava 1970, s. 12.

4 Slovensko. Ľud II., Bratislava 1975, s. 735.
 5 Pest 1826; Pest 1829.
 6 URBANCOVÁ, V.: c.d., s. 110.
 7 TIBENSKÝ, J.: A. Medňanský a Slovensko. V práci Malebná cesta dolu Váhom. Bratislava 1962, s. 23.
 8 MELICHERČÍK, A.: c.d.
 9 RÖHRICH, L.: Sage und Märchen. Freiburg am Breisgau 1976, s. 294 an.
 10 BROMLEJ, Ju. V.: Etnos a etnografia. Bratislava 1980, s. 231-241.

Akvarel Gyulu Thuryho podľa miniatúry neznámeho tureckého majstra, zobrazujúci bitku pri Moháči 29. augusta 1526. V ľavom rohu v pozlátanom striebornom pancieri na koni s parádnyim postrojom kráľ Ľudovít II. Všetky foto reprodukovala H. Bakaljarová.

- 11 RAKITOV, A. J.: Epistemologická povaha a logická štruktúra pravdy v historickom poznaní. In: K otázkam metodológie spoločenských vied. Bratislava 1986, s. 254-277.
- 12 SOKOLOVA, V. K.: Russkije istoričeskije predanija. Moskva 1970, s. 8 an.
- 13 KERULOVÁ, M.: Fakt a fikcia v staršej literatúre. In: Problémy historického žánru a literárne vzdelanie. Dolný Kubín - Nitra 1984, s. 129-143.
- 14 HRABÁK, J.: Problém střídnání literárních směrů v starých slovanských literaturách. In: Čsl. přednášky pro IV. Mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě. Praha 1958, s. 230 an.
- 15 ČISTOV, K. V.: Narodnyje tradicii i fol'klor. Moskva 1986, s. 15.
- 16 Bližšie pozri: BOTÍK, J.: Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. Slov. Národopis., 39/1991, s. 18-26.
- 17 HOUŠEK, J.: Tvorba společenského vědomí. Praha 1989, s. 59.
- 18 Tamtiež, s. 96.
- 19 Pozri aj.: VÁROSSOVÁ, E.: Premýšľanie o vede a našich dejinách. Slov. Pohl'. 1990, č. 2, s. 77-85.
- 20 FILO, O.: K historickému vedomiu. Literárny týždenník, 20. 1. 1989, s. 3.
- 21 Bližšie v: HLŔŠKOVÁ, H.: Historické tradície na Slovensku a ich fabulované formy ako etnokultúrny identifikačný faktor. Bratislava 1989., rkp. kandid. diz. práca, s. 8-51.
- 22 Veľká Morava a naša doba. Bratislava 1963 - súbor štúdií; PAULÍNY, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava 1964; VYVÍJALOVÁ, M.: Veľká Morava ako slovenská štátna tradícia v Uhorsku. Hist. Čas. 27, 1979, s. 369-396.
- 23 WOLLMAN, S.: Porovnávací metóda v literárnej vede. Bratislava 1988, s. 233.
- 24 HORVÁTH, P.: K niektorým otázkam historických tradícií na Slovensku. Slov. Národopis., 34, 1986, 1-2, s. 60-65; KUČERA, M.: O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. Hist. Čas. 25, 1977, s. 217-239; KUDRNA, J.: Historiografia, marxizmus a historické

- povedomie. Českosl. Čas. hist., 25, 1977, s. 192-214;
- KAMENEC, I.: Historiografia, umelecká tvorba a historické vedomie. Hist. Čas. 35, 1987, s. 48-56; - Príspevky I. Kamenca, E. Városovej, P. Horvátha v Slov. Národop., 34, 1986, č. 1-2.
- 25 FILO, O.: c.d.
- 26 RAKITOV, A. I.: Epistemologická povaha a logická štruktúra pravdy v historickom poznaní. In: K otázkam metodológie spoločenských vied. Bratislava 1986, s. 254-277.
- 27 KUČERA, M.: c. d.
- 28 RÖHRICH, L.: c. d., s. 296.
- 29 KOSOVÁ, M.: Fenomén sociálna v systémových kategóriách folklóru. Slov. Národop., 26, 1978, s. 498.
- 30 LOTTMAN, J.: Statji po tipologii kultury. In: Materialy iz kurzu teorii literatury. Tartu I. 1970, s. 6 an.
- 31 KAGAN, M.S.: Ludská čimnosť. Bratislava 1972, s. 48 an.
- 32 GUREVIČ, P. S.: Sociálna mytológia. Bratislava 1988, s.10.
- 33 STEBLIN-KAMENSKIJ, M. I.: Mýtus a jeho svet Praha 1984, s. 105.
- 34 GUREVIČ, P.S.: c. d., s. 19.
- 35 KANDERT, J.: Skuteční a ideální obraz rodiny v jedné horehronské vesnici. Slov. Národop., 24, 1976, s. 464.
- 36 KAGAN, M.S.: c.d.
- 37 SLOBODNÍK, D.: Genéza a poetika science-fiction. Bratislava 1980, s. 23.
- 38 GUREVIČ, A. J.: Kategorie středověké kultury. Praha 1978.
- 39 Tamtiež, s. 31 an.
- 40 FAJNOR, Š.: Naše národné spevy. Slov. Pohl'. 1, 1881, 223.
- 41 KUDRNA, J.: Historiografia, marxizmus a historické povedomie. Českoslov. časop. histor., 25, 1977, s. 210.
- 42 VÁROSSOVÁ, E.: Tradícia ako kategória filozofie dejín a národa. Slov. Národop., 34, 1986, s. 43.
- 43 KAMENEC, I.: Vzťah historiografie k historickým tradíciám. Slov. Národop., 34, 1986, s. 53 an.
- 44 Nové Slovo, 8. 6. 1945.
- 45 V. Clementis v DAV-e, 3, 1929, č. 4-5.
- 46 Blížšie pozri: KAMENEC, I.: Počiatky marxistického historického myslenia na Slovensku. Bratislava 1984.
- 47 Filosofický slovník. Praha 1976, s. 312.
- 48 ZVARA, J.: Národ a národné vedomie. Bratislava 1982, s.185.
- 49 ČISTOV, K.V.: c. p., s. 21.
- 50 Termín používame podľa J. HRABÁKA: Poetika. Praha 1973.
- 51 GUSEV, V. J.: c. p., s. 229.
- 52 AZBELEV, S. N.: Letopisanije i fol'klor. Russkij fol'klor, 8, 1963, s. 25.
- 53 ANDRIANOVA-PERETC, V. P.: Drevnerusskaja literatura i fol'klor. Trudy ODRL, tom XII., 1950, s. 5 an.
- 54 KRZYŻANOWSKI, J.: Devuška - junoška. Russkij fol'klor, 8, 1963, s. 57-67.
- 55 BURLASOVÁ, S.: Historické paralely vývinu slovenských ľudových piesní. Vojenské a regrútske piesne. In: 20. Etnomuzikologický seminár. Sociologické a štýlovo-kritické koncepty v etnomuzikológii. Bratislava 1990, s. 10.
- 56 HROCH, M.: Evropské národní hnutí v 19. století. Praha 1986, s. 307.
- 57 VÁROSSOVÁ, E.: c. p., s. 40.
- 58 KAGAN, M. S.: c. p., s. 120.
- 59 DEKAN, J.: Vel'ká Morava a problém staromoravskej národnosti. Hist. Čas. 1972, s. 173-187.
- 60 BROMLEJ, J. V.: c. p., s. 111.
- 61 ČISTOV, K. V.: c. p., s. 8.
- 62 DORSON, R. M.: Oral Tradition and Written History, Journal of the Folklore Institute, I., 1964, s. 230.
- 63 HLŔŠKOVÁ, H.: c.d., s. 76-193.
- 64 KRINIČNAJA, N. A.: Russkaja narodnaja istoričeskaja proza. Leningrad 1987, s. 18 an.
- 65 KLÍMOVÁ, D.: Ke studiu pověsti v dnešním lidovém podání. Čes. Lid., 1959, s. 114.
- 66 VÁROSSOVÁ, E.: c. p., s. 43.
- 67 Na žiadosť Márie Terézie tak rozhodol pápež Pius VI. 21.7.1777.
- 68 Nazýva tak povest'ové podania s neustálenou žánrovou formou: VOIGT, V.: Versuch einer Gattungsmässigen Klassifikation der Sage. In: Glaube und Inhalt. Budapest 1976, s. 9-46.
- 69 SIROVÁTKA, O.: Lidová kultura, folklór a folklorizmus. In: Folklór a scéna. Bratislava 1973, s. 46.
- 70 KRINIČNAJA, N. A.: c. p., s. 21 an.
- 71 HORVÁTH, P.: K niektorým otázkam historických tradícií na Slovensku. Slov. Národop., 34, 1986, č. 1-2, s. 61.

Summary

The aim of this paper is to present the methodological connections for the study of the Slovak oral historical traditions and their place in the system of bearers' historical consciousness. Information, knowledge, opinions, ideals and attitudes were concentrated in the oral traditions as a social memory of the community according to the level of its ethno-social organization. The self-identification of a community is subject to an evaluation process. Through-out the history the choice of events, characters and their acts depends on the relevance of their importance for that particular community. Oral tradition as a part of the whole within an ethnically characteristic culture can be interpreted harmoniously, in mild disagreement, or entirely in conflict when compared with scientific historiography's concept of this same history.

In the development of the Slovak ethnical community historical traditions helped to reinforce the community's integrity and identity at various level: local, social, confessional, national, supraethnical.

Scientific analysis and practical steps of influencing the creation of historical awareness assume a broader interdisciplinary view. The core of the work consists of an analysis from the positions and ethnographic methods.

The author defines the aim of her paper as follows:

- 1/ to summarize heuristic basis
- 2/ to characterize the contents of ideas from the most expressive cycles of Slovak historical traditions
- 3/ to endeavour to characterize important informations of a given tradition during its evolution
- 4/ to point out the factors and sociohistorical limits of genesis, revitalization and transformation of historical traditions.

The author regards this work as a summary of methodological problems in the system using the following categories:

ethno-social organism
 historical consciousness
 verbal model of reality.

The author distinguishes the following as the most typical cycles of fabulous historical tradition in Slovakia: Great Moravian, Tartar and Turkish, forest robbers' and Hussite, in which the stereo-typical ideas of the community about its own origin, the important acts of individual historical personalities, and the significant acts of the community are reflected.

Historical awareness or consciousness is constituted on the condition of understanding the past-time horizon. The development of the concept of time progressed from its being understood reversible to unfinished and irreversible, from cyclical to linear. Man has modelled his concept of space in a similar way. Such a conception of the world outlook has continued to survive also through oral histories as an interpretation of the causality of phenomena, events and actions of personalities.

Though the recording of events and of individual and for collective acts is uncommon, because everyday events are not seen as "interesting". However, when recorded it is the first degree of their time-space localization, thus acknowledging their value for the community. It is the first step of evaluation with the potential for acceptance of the value a fact or quasi-fact which helps to create a socially integrated community.

After the selection the history to be recorded fixation and interpretation follow. These steps contain a narrative potential in themselves and within the sphere of historical traditions, as well as reflecting the historical fates of the community.

The interpretation may be of two types:

- a/ scientific character
- b/ artistic character

On the basis of acquired knowledge the author suggests differentiation of the term "historical consciousness" and "historical awareness". The category of "historical consciousness" is understood to be a system of the spontaneous and authentic reactions of a community to the knowledge of the past, often filtered through personal experience, which is expressed in norms and values. Historical consciousness is a system of feelings, experiences and knowledge which are socially important, or considered to be socially important for the given community. The systems' function is either mainly perceptive or mainly evaluative with the aim of integration and emancipation of the given community.

The author considers one of the categorial limits to the functioning of, and often also the genesis of, fabulous historical traditions their spreading through two communication system: through folklore and through mass-media (press, film, radio, TV, video).

Slovak historical traditions, which are to be characterized rank among national ones. They include the dominant meanings from the aspect of the development of the whole Slovak ethnic community. Slovak historical traditions, which are to be characterized rank among national ones. They include the dominant meanings from the aspect of the development of the whole Slovak ethnic community.

These fabled concepts focus on:

- common origin, the beginning of "national" history: the tradition of the Great Moravia Empire
  - important deeds of the community: the Turkish, Tartar, Hussite, robber traditions
  - important personalities: King Matthew Corvinus
- The Great Moravia tradition has two important dominants:
- 1/ the size of Great Moravian Empire and the causes of its decay
  - 2/ Slavonic origin of Christianity in our territory.

The tradition of Great Moravia has two branches:
that of Svatopluk
that of Cyril and Method

The first branch justifies the reasons for the decay of an important contemporary kingdom - Great Moravia. The decay was said to be due to legend fabled by an old motif about the discord of the Emperor Svatopluk's successors (his sons) and the breaking of twigs.

Non-folklore sources gave rise to the traditional contents of Cyril and Method with the following dominant meanings:

a/ Cyril and Method - the bearers and propagators of Christianity in Slovakia

b/ ancient character of the mission

c/ Slavonic character of the mission

The author considers the legend complex of the Tartar and Turkish tradition from the aspect of thematization of the experience of the bearers to be one cycle. In both traditions there appears mutual amassing and overlapping. In this cycle the folk experience of invasion by the enemies is thematized.

An important dominant of the Hussite tradition consists

of the explanation of the origin and rise of settlements, villages, construction (of castles, churches) and also Hussite habitation of certain areas of Slovakia. The Hussite tradition was one of the dominant themes of Slovak romantic literary historicism and was also used as a historical source. It has subsequently lost its special local character and also its integrating function, formerly based on the protestant religion, later to become national tradition.

The robbers' tradition as an expression of social revolt during feudalism has its important dominant in the introduction of social equality of an individual as representative of a given community, which is unified by social status.

The functional character of historical traditions and their link with the historical consciousness of the Slovak ethno-social organism in the period of its formation as the nation proved to be highly topical. Making these traditions official to "canonize" the contents and poetic principles of their expression and in this way made these traditions sacred. It had an inevitable influence on the further life of traditions and their ability to enter the topical social and historical consciousness, thereby forming the basis for every further generation of the bearers.

Slovenský národopis

Vydáva Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 40, 1992, číslo 2
Vychádza štvrťročne.

Hlavný redaktor:
PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonné redaktorky:
PhDr. Ľubica Chorváthová
PhDr. Zora Vanovičová

Typografia: Eva Koubeková

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Ľubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc.,
Prof. Václav Frolec, DrSc., Doc. Emília Horváthová, CSc., PhDr. Václav Hrnčíko, PhDr. Josef Jančář, CSc.,
PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin
Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter
Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka, CSc.,

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Registr. zn. F 7091

Cena 39,- Kčs (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Kčs.

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r.o., P.O.
Box 57, Nám. Slobody 6, 811 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly review of Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 40, 1992, No 2

Editors: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. Slobody 6, 811 05 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 40, 1992, No 2

Rédacteurs: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 40, 1992, Nr. 2

Redakteure: Milan Leščák, Ľubica Chorváthová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava

mathias ket mann spa